

Прелюдія

Тиша — не просто відсутність шуму. Ми про це майже забули. Слухові орієнтири послаблені, перекручені, десакралізовані. Страх — ба більше, жах, викликаний тишею, посилюється.

У минулому жителі Заходу насолоджувалися глибиною і пікантним присмаком тиші. Вони вважали її основною умовою зосередження, вслухання у себе, медитації, молитви, мрійництва і творення; тиша була для них тим внутрішнім місцем, звідки виходили слова. Завдяки тиші вони могли детально прописати свої соціальні тактики. Живопис був для них мовою тиші.

Приватність місця — власної кімнати, її обстави, а також обстави обійстя — складалася з тиші. Після появи у XVIII столітті вразливості, люди, захопившись кодексом краси, стали цінувати мовчазність пустелі та навчилися слухати німоту гір, моря, полів.

Тиша начебто свідчила про бурхливість зустрічі закоханих та обумовлювала міцність союзу. Вона вістила про тривалість стосунків. Життя хворого, близькість смерті, вид могили викликали цілу гамму мовчанок, які нині вважаються реліктовими.

Як їх відчутти найкраще? Тільки віддавшись справжній естетичній розвідці, пірнути в цитати юрмища авторів. Знайомлячись з ними, кожен випробовує свою чуттєвість. Історія надто часто претендувала на роз'яснювальну

роль. Однак, коли йдеться про сферу емоцій, вона повинна передусім відчувати — зокрема коли це стосується цілих зниклих духовних систем. Саме тому виникає необхідність у величезній кількості красномовних цитат. Лише вони дозволяють читачеві збагнути, як люди минулого відчували тишу.

Нині нам складно дотримуватися тиші, а це заважає почути внутрішній голос, що заспокоює і втішає. Суспільство вимагає від нас скоритися шумові, аби радше бути частиною цілого, аніж триматися свого внутрішнього звучання. Через це змінюється сама структура особистості.

Звісно, адепти прогулянок на самоті, художники і письменники, любителі медитації, жінки і чоловіки, усамітнені в монастирях, часті відвідувачі цвинтарів і передусім закохані, що мовчки вдивляються одне в одного, завжди шукають тишу і зберігають чутливість до її текстур. Та вони подібні до мандрівників, що опиняються на майже безлюдному острові з підточеними морем берегами.

Та хай там що нам здається, збільшення гуркоту в міському просторі насправді не є визначальним чинником. Завдяки діям активістів, законотворців, санітарних лікарів, учених, які аналізують рівень децибелів, шум міста, хоч і зазнав значних змін, усе ж не гучніший за шум XIX століття. Основна новація — це гіпермедіація, безперервне «підключення» і, як наслідок, нескінченний потік слів, що несе індивіда і привчає його остерігатися тиші.

Згадуючи в цій праці тишу минулих часів, розповідаючи про способи повернення до неї, про її текстури, дисципліну, тактики, про її багатство та про силу слова, ми прагнемо допомогти знову навчитися тиші — тобто навчитися бути собою.

1.

Тиша і приватність місцини

Існують особливі місцини, де тиша вибагливо-всюди-сутня; місцини, в які найлегше вслухатися; місцини, де тиша часто являє себе як м'який, легенький шум — тривалий і безіменний; місця, щодо яких справедлива порада Поля Валері: «Наслухуй протяжний тихий гул, що зветься тишею. Наслухуй те, що чуєш, коли не чути нічого»; цей шум «лягає на все, це бархани тиші... І більше нічого. Це велетенське нічого заповнює вуха»¹. Тиша — це присутність у повітрі. «Тиша не являє себе, — писав Макс Пікар, — та водночас вона демонстративно присутня; тиша тягнеться, куди око сягає, та водночас вона поруч із вами, так близько, що відчуваєте її, немов своє власне тіло»². І справа не в думках і поглядах. Причина цього дивовижного враження — у способах поведінки і в ухвалених рішеннях.

З-поміж місць, де тиша нав'язує себе, варто назвати рідну домівку — її зали, коридори, кімнати, усе, з чого складається її обстава, — а ще деякі окремі споруди: церкви, бібліотеки, фортеці, в'язниці... На початку нашої гри ми розглянемо кілька прикладів того, як відгукува-

¹ Paul Valéry, *Tel Quel*, in: *Oeuvres*, Paris, Gallimard, coll. «Bibliothèque de la Pléiade», t. II, 1960, p. 656-657.

² Max Picard, *Le monde du silence*, Paris, PUF, 1954, p. 4.

лися про ці місцини впродовж ХІХ—ХХ століть — адже йдеться про час розвитку дискурсу про тишу приватних місцин. І на потім ми прибережемо тишу, пов'язану з внутрішнім усамітненням, зосередженням, тишу, яка сприяє молитві й вслуханням у голос Божий.

Є будинки, що аж дихають тишею, будинки, стіни яких просякнуті нею. Уже у наш час прекрасно втілив це художник Едвард Гоппер. Схожим чином можна описати Кене — будинок одруженого священника, описаний Жулем Барбе д'Оревільї: саме «у тиші дому, над яким вона, тиша, завжди мала безмежну владу», головний герой, Неель де Неу, очікував на повернення старенької Калісто з Сомбреваля¹.

До тієї ж епохи належить і тиша, довкола якої побудований відомий твір Жоржа Роденбаха, — тиша патриціанських обійсть Брюгге. Уздовж каналів важко лежить тиша мовчазних будинків, ніби уособлюючи агонію міста, — і Юґ Віан, головний герой роману, гуляючи безлюдними вулицями, «відчував себе братом тиші і меланхолії згорьованого Брюгге»². Роденбах переконує нас, що в цьому випадку тиша є чимось реальним, живим, деспотичним, ворожим до всіх, хто наслідуюється порушити її спокій. Будь-який шум у цьому місті вражає, здається блюзнірством і варварством.

Тиша — у центрі роману Жульєна Грака «Узбережжя Сіртів». Вона панує в палаці, у старому будинку Ванесси, буквально живе у місті Маремма, вкриває столицю Орсенна — словом, царює усюди, де відчутний занепад.

¹ Jules Barbey d'Aureville, *Un prêtre marié*, in: *Romans*, Paris, Gallimard, coll. «Quarto», 2013, p. 889.

² Georges Rodenbach, *Bruges-la-Morte*, Paris, Garnier-Flammarion, 1998, p. 193.

Ми ще повернемося до цього роману, огорнутого безліччю різновидів тиші.

Усередині помешкання різноманітні текстури тиші насичують зали, коридори, спальні та кабінети. Тиша — основний об'єкт найвідомішого роману Веркора — багатозначно панує у залі на першому поверсі, де минає час дядька, небоги і німецького офіцера Вернера фон Ебренака¹. Останній третього дня помічає цю дивну тишу і оцінює її, перш ніж ступити до зали. Після його слів тиша триває далі, «густішає, достоту ранкова імла. Уперте й незворушне» ставлення персонажів «обважувало тишу, наливало її свинцем»².

З цього моменту тиша ніби демонструє розвиток партії, яку грають; адже це «тиша Франції», яку впродовж сотні зимових вечорів намагається порушити німецький офіцер. Для цього він підкоряється «невблаганній тиші», дозволяючи їй захопити кімнату «і по вінця наповнити її янголами — мов тяжким газом, яким неможливо дихати»³. Усе відбувається так, ніби з-поміж трьох героїв німець почувается в цій ситуації найбільш невимушено.

Коли Вернер фон Ебренак повертається через декілька років — переживши чимало драм і збагнувши, чому так опирається Франція, — він нарешті приймає «рятівну впертість тиші», що знову обступає його, ставши при цьому «темнішою і ніжнішою»⁴. Тиша гідності у 1941 році перетворилася на тишу опору.

¹ Vercors, *Le Silence de la mer*, Paris, Le Livre de poche, 1994, p. 20.

² Ibid., p. 33.

³ Ibid., p. 43.

⁴ Ibid., p. 48.

м'яка підлога, добре змащені двері — усе сприяє тому, аби губилися кроки слуг. Дез Ессент вочевидь мріє про «свого роду ораторію», штучну «монастирську келію», місце «усамітнення з думками», тиша якого, утім, стає для нього нестерпною¹.

Марсель Пруст оббив стіни своєї кімнати пробкою і підкупив робітників, аби вони не робили ремонт у квартирі поверхом вище. Згодом Кафка висловив бажання мати номер у готелі, який дозволив би йому «ізолюватися, мовчати, насолоджуватися тишею, писати вночі»².

Чимало авторів детально аналізували витoki такого банального прагнення тиші у власній кімнаті. Його важливість часто пов'язана з емоціями від легенького й звичного гамору сімейства. Вітмен по той бік Атлантики прославляє «матір сімейства, яка мовчазно накриває стіл на вечерю»³. Рільке засвідчує щастя, яке відчув у «тихій кімнаті в рідному домі, в оточенні непорушних, осілих речей, під спів синичок у сліпучо-зеленому саду, а вдалині — під стугін годинника на вежі»⁴. Щастя постало через злиття приватного простору з невизначеним зовнішнім простором.

Рільке створює цілу гамму безгомону, яку в дитинстві відчув під час візиту матері: «О тише на сходах, тише в сусідніх кімнатах, тише вгорі, під стелею! О мамо — ти, єдина, що постала в цій тиші, коли я був іще дитям!

¹ Joris-Karl Huysmans, *À rebours*, Paris, Gallimard, coll. «Folio classique», présentation de Marc Fumaroli, 1983, p. 142-143.

² Див.: Michelle Perrot, *Histoire de chambres*, op. cit., p. 119 et 255.

³ Walt Whitman, *Feuilles d'herbe*, Paris, José Corti, 2008, p. 267.

⁴ Rainer Maria Rilke, *Les Cahiers de Malte Laurids Brigge*, Paris, Seuil, coll. «Points», 1966, p. 43.